

Barszczewska, Alina

Z dziejów rad obywatelskich w Królestwie Polskim w okresie powstania listopadowego

Przegląd Historyczny 53/2, 258-272

1962

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ALINA BARSZCZEWSKA

Z dziejów rad obywatelskich w Królestwie Polskim w okresie powstania listopadowego

Rola rad obywatelskich Królestwa Polskiego oraz społeczno-polityczne funkcje tej instytucji w dotychczasowych opracowaniach nie zostały dostatecznie wyświetlone. W centrum zainteresowań historyków powstania listopadowego znalazły się głównie badania nad administracją wojskową tych czasów¹. W mniejszym stopniu uwaga historyków skupiła się na dziejach centralnej administracji cywilnej. Fragmentaryczne wzmianki powstawały najczęściej na marginesie innych rozważań i sprowadzały się do stwierdzenia faktu istnienia tego rodzaju instytucji.

Dla opracowania podjętego tematu z materiałów źródłowych drukowanych zasługują na szczególną uwagę: „Dziennik Praw Królestwa Polskiego”², wojewódzkie dzienniki urzędowe oraz diariusz sejmu 1830—1831 roku³. Podstawę artykułu stanowią jednak źródła archiwalne znajdujące się zarówno w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, jak i w archiwach wojewódzkich: łódzkim, lubelskim i innych. Zakres zachowanych akt jest jednostronny i niekompletny. Są to głównie nadsyłane sporadycznie raporty i protokoły z posiedzeń rad obywatelskich, dotyczące różnorodnych form działalności rad, sporów kompetencyjnych z wojewódzkimi władzami administracyjnymi oraz okólniki i postanowienia władz centralnych.

W świetle zebranych wiadomości nie można pokusić się o wszechstronną ocenę roli wojewódzkich rad obywatelskich w powstaniu listopadowym. Niniejszy szkic jest próbą oświetlenia genezy tej instytucji, jej prerogatyw i niektórych odcinków działalności. Problem wymaga dodatkowych poszukiwań, stanowiąc nadal zagadnienie otwarte.

I

Wojewódzkie rady obywatelskie zostały reaktywowane postanowieniem Wydziału Wykonawczego Rady Administracyjnej z 3 grudnia

¹ H. Eile, *Powstanie listopadowe. Finanse i administracja wojska*, Warszawa 1930.

² DPKP wykorzystałam dla okresu 1815—1831.

³ *Diariusz sejmu z r. 1830—31*, wyd. M. Rostworowski, t. I—VI, Kraków 1907—1912.

1830⁴. Nie były zatem instytucją nową. Stanowiły one niejako przedłużenie działalności wojewódzkich rad obywatelskich doby Królestwa Kongresowego.

Organizacja rad obywatelskich została zagwarantowana Ustawą Konstytucyjną Królestwa Polskiego z 15 listopada 1815⁵ oraz przepisami wykonawczymi o organizacji i kompetencji rad, ustanowionymi dekretem cesarsko-królewskim z 15 marca 1816⁶, którego kolejnym rozwinieciem były postanowienia namiestnika z 10 marca⁷ i 15 maja 1818⁸. Art. 135 Konstytucji ustanawiał w każdym województwie radę złożoną z radców wybranych na sejmikach i zgromadzeniach gminnych. Radom przyznano prawo wyboru sędziów dwóch pierwszych instancji, formowania i oczyszczania list kandydatów na urzędy administracyjne i przestrzegania dobra województwa stosownie do przepisów art. 137.

W rozwinieciu powyższych artykułów postanowienie Namiestnika z 15 maja 1816 określało bliżej organizację i kompetencje rad wojewódzkich. Według tego postanowienia każdy powiat wybierający posła na sejm miał wybierać do rady po dwóch radców, każde zaś zgromadzenie gminne po jednym co dwa lata (art. 2).

Wybrani na sejmikach powiatowych mogli być tylko ci, którzy odpowiadali warunkom wymaganym od posłów na sejm⁹; z okręgów gminnych ci tylko mogli być wybrani, którzy używali praw politycznych i skończyli 30 lat¹⁰. Rady wojewódzkie liczyły rozmaitą liczbę członków¹¹.

Oprócz obowiązków wskazanych w art. 137 Konstytucji rady obywatelskie miały prawo utrzymywania ksiąg obywatelskich, szlacheckich i gminnych¹². Ponadto rady mimo wyraźnego zastrzeżenia, że jako organy pozbawione władzy wykonawczej nie mają prawa nakładania i podziału składek bez wyraźnego upoważnienia rządu (art. 7), mogły czynić uwagi i spostrzeżenia dla dobra województwa, a mianowicie: ty-

⁴ AGAD, AWCP 1830—31 nr 461, k. 1: „...zważając, iż w obecnych okolicznościach pożytecznym być może dla dobra kraju zwołać Rad Obywatelskich ośmiu województw Królestwa, które światłem swem wesprzeć mogą działania rządu upoważnia niniejszym Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji, aby Rady pomienione zwołała na dzień 15 bm. i r.”.

⁵ DPKP I, s. 82—84.

⁶ Dekret dotyczący sprawy utrzymywania ksiąg obywatelskich przez Rady Departamentowe do chwili utworzenia Rad wojewódzkich, DPKP I, s. 357—364.

⁷ Postanowienie Namiestnika w sprawie utworzenia rad wojewódzkich na miejsce dotychczas istniejących rad departamentowych, DPKP IV, s. 260—264.

⁸ Forma organizacji, ich charakter i kompetencje zostały określone postanowieniem zawartym w DPKP IV, s. 17—28.

⁹ Art. 121 Konstytucji: „Aby być obranym na członka Izby Poselskiej trzeba mieć lat trzydzieści skończonych, być w używaniu praw obywatelskich i opłacać podatku najmniej złotych polskich sto”. DPKP I, s. 72.

¹⁰ Na mocy postanowienia z 1 listopada 1817 członkami rad wojewódzkich nie mogli być ci obywatele, którzy zostali powołani do płatnych urzędów sądowych, administracyjnych, skarbowych i wojskowych, z wyjątkiem sędziów pokoju. art. 3. DPKP IV, s. 31.

¹¹ A. Okolski, *Wykład prawa administracyjnego* t. I, Warszawa 1880, s. 470.

¹² Por. art. 6 postanowienia namiestnika z 15 maja 1816: „Księgi obywatelskie, szlacheckie i gminne jako też osób do sejmików i zgromadzeń gminnych stosownie do przepisów Konstytucji i Statutu Organicznego czynnie należeć mogących, Rada Wojewódzka spisywać, spisane sprawdzić, podpisami swemi zaświadczyć i przez Komisję Rządową Spraw Wewnętrznych i Policji do senatu przesłać pod zatwierdzenie powinna będzie”. DPKP IV, s. 19—20.

czące się przemysłu, rolnictwa i handlu, oświaty narodowej, instytucji dobroczynnych, zapobiegania tułactwu, żebractwu itp. Rady wojewódzkie miały także obowiązek donoszenia rządowi o wszelkich nadużyciach, pełnianych przez urzędników publicznych, cywilnych i wojskowych.

Dla wykonania wymienionych obowiązków rady zbierały się dwa razy w ciągu roku: 15 października i 15 kwietnia, najdłużej na dni 14. Prócz tego prezesi komisji wojewódzkich mieli prawo zwołania rad na posiedzenia nadzwyczajne (art. 10). Postanowienie z 8 sierpnia 1820¹³ przepisało sposób decydowania interesów przez rady wojewódzkie¹⁴. Dodać należy, że rady wojewódzkie nie mogły porozumiewać się między sobą¹⁵.

Zakres kompetencji rad wojewódzkich był stopniowo, ale systematycznie ograniczany przez władze centralne Królestwa Kongresowego. Nadzieje społeczeństwa wyrażane przez jednego z członków rady obywatelskiej, że rady stanowiąc będą szeroko pojętą reprezentacją szlachecką wpływającą na kierunek polityki wewnętrznej, dość szybko zawiódły¹⁶.

Próba uzależnienia od rządu przedstawicielstw obywatelskich napotykała jednak trudności. Wiele rad, szczególnie w województwach prawobrzeżnych lojalnie podporządkowało się zaleceniom władz najwyższych. Pozostałe w całości lub w części (rada mazowiecka i plocka) stając na gruncie obrony konstytucyjnych praw politycznych przeciwstawiły się rządowi. Najsilniej tendencje te przejawiały się w radzie kaliskiej, która była domeną wpływów politycznych, opozycji liberalnej pod przewodnictwem Niemojowskich¹⁷. Stąd spotykała się ona z atakami ze strony władz, czego rezultatem było zawieszenie — pod pretekstem nieformalnych wyborów — a w parę tygodni później (23 lipca 1822) — rozwiązanie całej rady¹⁸. Działalność pozostałych rad została również poważnie ograniczona. „Przełożenia [wnoszone przez rady — AB] pokryte były milczeniem lub bez skutku z natrząsaniem się zbyte“¹⁹. Ignorowanie opinii rad napotykało ostre protesty. Na posiedzeniu rady mazowieckiej w początkach listopada członkowie rady zamierzali już rzec się „urzędowania tego konstytucyjnego, które w mamidło się zmieniło“²⁰.

W radach obywatelskich dominowały dwie przeciwstawne tendencje polityczne, poniekąd pokrywające się z podziałem terytorialno-administracyjnym Królestwa. Rady województw prawobrzeżnych, a mianowicie augustowskiego, podlaskiego, lubelskiego i sandomierskiego, reprezentowały opinię szlachecką bardziej wsteczną i konserwatywną. Broniąc swych wąskich interesów klasowych, zajmując się sprawami wyłącznie powierzanego im opiece terenu lojalnie współpracowały z władzami rządowymi. Przeciwstawne tendencje reprezentowała głównie

¹³ DPKP VII, s. 59.

¹⁴ Por. postanowienie Namiestnika z 10 marca 1818, DPKP IV, s. 260.

¹⁵ Art. 8 postanowienia Namiestnika z 15 maja 1816, DPKP IV, s. 21—22.

¹⁶ O radach obywatelskich, przez jednego z członków Rady Obywatelskiej Województwa Mazowieckiego, Warszawa 1820, s. 48 (publikacja anonimowa).

¹⁷ H. Więckowska, *Opozycja liberalna w Królestwie Kongresowym 1815—1830*, Warszawa 1925, s. 101 n, por. także R. Przelaskowski, *Sejm Warszawski roku 1825*, Warszawa 1929, s. 45 n.

¹⁸ H. Więckowska, op. cit., s. 104 n.

¹⁹ Z cdezwy Rady obywatelskiej województwa mazowieckiego, Dz. Urz. Woj. Maz. z 27 grudnia 1830, nr 4, s. 63—67.

²⁰ Tamże.

rada kaliska, a w części i mazowiecka. Odmienne poglądy polityczne tych rad warunkował specyficzny układ stosunków społeczno-gospodarczych i politycznych na tym terenie. Tutaj najwcześniej rozwinął się proces kapitalizacji własności ziemskiej, tutaj właśnie wprowadzano najnowsze osiągnięcia z dziedziny techniki rolnej. Proces czynszowania chłopów przebiegał tu znacznie szybciej. Nie pozostały bez znaczenia tradycje myśli niepodległościowej reprezentowanej przez związki młodzieżowe, wolnomularskie i Towarzystwo Patriotyczne. W Kaliskiem rozwinęła się najsilniej opozycja przeciw nadużyciom wolności konstytucyjnych. Niepowodzenie tej opozycji w końcowych latach Królestwa prowadziło konsekwentnie do przeświadczenia o niecelowości akcji legalnej, a więc o konieczności powstania. Fakt ten oddziałł na kształtowanie się późniejszych poglądów politycznych instytucji samorządu ziemiańskiego.

II

Pierwsze zebrania wznowionych rad obywatelskich zostały oficjalnie wyznaczone na 15 grudnia 1830 r. W niektórych województwach rady zebrały się samorzutnie znacznie wcześniej. Rada obywatelska województwa lubelskiego podjęła pracę już 5 grudnia²¹. Otwarcia obrad dokonano uroczystie poprzedzając je nabożeństwami²² i okolicznościowymi przemowami²³ przedstawicieli naczelnych władz wojewódzkich.

Jaką rolę w powstaniu spełniać miały reaktywowane rady? W koncepcji Rady Administracyjnej miały one być organem kontrolującym całokształt życia na prowincji. Zadanie ich polegać miało na czuwaniu nad organizacją „powstań” wojewódzkich, mobilizowaniu opinii społecznej oraz kontrolowaniu działalności administracji wojskowej i cywilnej. Rady miały więc współpracować z rządem i realizować jego politykę. W walce o cele powstania miały też stać się narzędziem jego konserwatywnego kierownictwa.

Rada Administracyjna zastosowała dość zręczny chwyt polityczny. Wychodząc z założenia, że w obecnym stanie rzeczy najpilniejszą sprawą jest czwanie nad „spokojnością i uśmierzaniem podburzonego ludu”²⁴ oraz kontrolowanie kraju, zwróciła się ku wojewódzkiemu samorządowi ziemiańskiemu posiadającemu rozległe możliwości oddziaływania na kraj. Urzędujące dotychczas władze wojewódzkie i obwodowe były skompromitowane. W tych warunkach powołanie instytucji obywatelskiej zdawało się niezbędne. Lokalna administracja nie zabezpieczała właściwego wykonania rozporządzeń władz najwyższych. Rozszerzany zakres prac administracyjnych wymagał bardziej sprężystej i jednolitej działalności władz w połączeniu ze społeczną inicjatywą

²¹ W pierwszym nadzwyczajnym posiedzeniu Rady obywatelskiej województwa lubelskiego wzięli udział: J. A. Radzymiński, prezes oraz radcy: Kretowicz, Ciesielski, Piskorski, Hincz, Wójcicki, Węgłęński. Prezes Rady przedstawił powody, które skłoniły go do działania, a mianowicie nadchodzące „mniej lub więcej zatrzważające spokojności wieści... wykrywające iż niejaki zmiany w stolicy zaszły”. WAP Lub., KWL, nr 3.

²² AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 7.

²³ Por. Pzemówienie Prezesa Komisji Województwa Kaliskiego, AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 23—26.

²⁴ J. N. Niemcewicz, *Pamiętniki z 1830—31*, wyd. M. N. Kurpiel, Warszawa 1909, s. 31.

obywatelską. Dla Rady Administracyjnej zachowującej się z dużą rezerwą wobec nowych okoliczności politycznych współdziałanie z ziemianstwem dawało gwarancję spokoju i porządku w kraju. Zasady organizacyjne i kompetencje rad formalnie nie uległy zmianom.

Rada Administracyjna oraz Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji w grudniu 1830 r. przywróciła instytucję rad obywatelskich w granicach określonych ustawą konstytucyjną i przepisami dodatkowymi. Forma organizacji rad, ich kompetencje i zakres działania w re-skryptach wykonawczych do postanowienia Rady Administracyjnej z 3 grudnia 1830 r.²⁵ i rozporządzenia Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji z 11 grudnia 1830 r.²⁶ zostały sprowadzone do ścisłej realizacji postanowień namiestnika. Nie straciły swej aktualności przepisy ustanawiające organizację rady obywatelskiej złożonej z radców wybranych na sejmikach i zgromadzeniach gminnych; art. 135 konstytucji pozostawał nadal w mocy, przy czym przygotowanie akcji wyborczej odkładano na bardziej spokojny moment²⁷. Rady obywatelskie pozostały w dotychczasowym składzie²⁸. Umożliwiono im — w razie potrzeby — kooptowanie zastępców członków. Nowe rady przejęły także główne swe artutybucje z okresu przedpowstaniowego: formowanie i „oczyszczanie“ list kandydatów na publiczne urzędy administracyjne, wybór sędziów dwóch pierwszych instancji oraz przestrzeganie dobra województwa²⁹.

Praktycznie jednak, pomimo starych wzorów, w działalności rad dominowała teraz nowa treść, odrębna od działalności lat poprzednich. Dawne, ustawowo określone kompetencje nabrały innego znaczenia. Wiadomo, że w ciągu ostatnich lat Królestwa Kongresowego pozbawiono praw politycznych wiele jednostek, a nawet całe województwa. W takiej sytuacji znajdowało się Kaliskie, które „dotąd przez załamanie działań Rady Obywatelskiej pod tym względem osieroconym“ nie było dopuszczane do swobód obywatelskich³⁰. Stąd też Rady otoczyły szczególną troską układanie ksiąg obywateli posiadających prawo głosowania³¹.

W początkowym okresie powstania czynności te posiadały ogromne znaczenie. Do nich też należy zaliczyć prawo wystawiania list kandydatów na urzędy administracyjne i sędziowskie.

Powołanie rad obywatelskich w granicach określonych ustawą konstytucyjną i przepisami dodatkowymi określało szlachecko-ziemiański charakter tej instytucji i z góry już rzutowało na charakter samego

²⁵ AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 1.

²⁶ AGAD, AWCP 1830/31, nr 231a, k. 118.

²⁷ 18 lutego 1831 poseł powiatu kaliskiego, Biernacki, wysunął na posiedzeniu izby sejmowej projekt wyboru Rady Obywatelskiej w Kaliskiem. Minister Spraw Wewnętrznych wychodząc z założenia, że w tym celu należałoby „wszystkie sejmiki w województwie zwołać” postanowił rozwiązanie sprawy przesunąć na bardziej spokojny okres. *Diariusz* t. I, s. 183.

²⁸ Termin nowych wyborów do rad obywatelskich przypadał na początek 1832 r.

²⁹ AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 141 oraz nr 206.

³⁰ AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 24. Por. „Dziennik Wielkopolski” nr 11 z 18 grudnia 1830.

³¹ Prawo głosu przysługiwało szlachcie wpisanej w księgę obywatelską. Warunkiem umieszczenia w księdze było posiadanie własności gruntowej i ukończenie 21 lat. Por. art. 127, DPKP I, s. 76.

powstania. W pierwszej fazie powstania rady obywatelskie współdziałały z istniejącymi władzami administracyjnymi poprzez komitety obywatelskie zarówno wojewódzkie (3—5 członków), jak i obwodowe (po 2 członków dla każdego obwodu). Organizacja komitetów określona została rozporządzeniem Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji z 11 grudnia 1830 r. Miały się one składać bądź z samych radców obywatelskich (szczególnie w siedzibach władz wojewódzkich), bądź z osób powołanych przez rady obywatelskie. Zadaniem ich „było czuwanie nad słusnością i sprężystością wykonania wszelkich poleceń rządowych”³². W praktyce liczba członków komitetów nie zawsze zgadzała się z ustalonymi regułami. Wielokrotnie ją przekraczano, zakładając, że komitety obradować będą kadencjami. Na przykład rada obywatelska woj. mazowieckiego powołała komitet wojewódzki w składzie dwunastu osób³³. Komitety obwodowe w tym województwie składały się z 8—12 członków³⁴. Podobnie rada kaliska powiększyła liczbę pięciu członków³⁵, przydanych do działania komisji wojewódzkiej o pięciu zastępców³⁶, wyznaczając jednocześnie czterech członków komitetów obwodowych³⁷.

Komitety obywatelskie powołane przez rady do współdziałania z komisjami wojewódzkimi działały nader ostrożnie. Rola ich w pierwszych tygodniach powstania sprowadzała się do kontrolowania dotychczasowej administracji. Komitety te „były rękojmnią ustanawiania nowego porządku rzeczy i niejako [organem] czuwającym nad postanowieniem wyższych urzędników, których nie wypadało nagle zmieniać dla utrzymania służby publicznej w nieprzerwanym i naturalnym biegu”³⁸.

Obawa rad przed zahamowaniem prawidłowego funkcjonowania „starej” administracji, a być może nieudolność i brak inicjatywy własnej była powodem tolerowania wielu skompromitowanych urzędników. Rozwój sytuacji powstańczej w drugiej połowie grudnia, a mianowicie uchwała sejmu z 18 grudnia o ogłoszeniu powstania narodowego, później zaś detronizacja Romanowych ośmieliły rady.

Rada Najwyższa Narodowa zaniepokojona raportami rad i komisarzy wojewódzkich postanowiła zbadać stan rzeczy w poszczególnych województwach. Lustracje województw obejmować miały stan uzbrojenia, żywności, wojska, opinii publicznej oraz określić sposób wykonywania zarządzeń władz centralnych. W początku stycznia dokonano tej in-

³² Por. Potokół posiedzenia rady obywatelskiej województwa mazowieckiego z 18 grudnia 1830. AGAD, AWCP 1830/31 nr 461, k. 4.

³³ Komitet nosił oficjalnie nazwę Komitetu Rady Wojewódzkiej. Skład jego stanowili Adam Jaczewski, Rudolf Wieszczycki, Jan Kossowski, Aleksander Kaliszewski, Jan Feliks Ostrowski, Biesiekierski, Bardziński, Jan Rzeszotarski, Szcze-pan Świniarski, Józef Górski, Ludwik Lutostański, Julian Zabłocki, AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 24.

³⁴ Por. wykaz członków komitetów obwodowych w woj. mazowieckim, AGAD, AWCP 1830/31 nr 461, k. 5—6.

³⁵ Członkowie Komitetu obywatelskiego woj. kaliskiego: Gabriel Biernacki, Mamert Dłuski, Gabriel Niemojowski, Józef Psarski, Stanisław Kass, AGAD, AWCP nr 461, k. 20.

³⁶ Zastępcy: Felicjan Taczanowski, Józef Jeziorkowski, Augustyn Karsznicki, Antoni Gliszczynski, Leon Nieszkowski, AGAD, AWCP nr 461, k. 21.

³⁷ Por. wykaz członków Komitetów obwodowych woj. kaliskiego. AGAD, AWCP nr 461, k. 21—22.

³⁸ AGAD, AWCP 1830/31, nr 477.

spekcji we wszystkich województwach³⁹. Zarówno wzmagające się niezadowolenie z wielu urzędników, ekscesy (Piotrków i in.), jak i reakcyjna działalność wielu spośród nich spowodowały, że już w początku lutego pod naciskiem komisarzy, rad i mas ludowych dokonano zmian w dotychczasowej administracji. W wyniku akcji podjętej przez rady odwołano wielu prezesów komisji wojewódzkich⁴⁰ i komisarzy obwodowych⁴¹.

Aczkolwiek zakres kompetencji ich formalnie nie uległ zmianom, jednak odmienne warunki polityczne pozwoliły wojewódzkim radom obywatelskim rozszerzyć zakres prac, z zachowaniem jednak funkcji o charakterze doradczym, bez prawa egzekutywy.

Centralne władze powstańcze powierzyły więc radom kontrolę realizacji uchwał rządowych w zakresie organizacji siły zbrojnej, zapewnienie żywności i umundurowania dla nowych formacji, kontrolę i zbieranie funduszków (podatki, składki i dobrowolne ofiary), czuwanie nad dochodami i funkcjonowaniem komór celnych oraz przeciwdziałanie nadmiernym przeciążeniom ludności. Dla dopełnienia obowiązków tych nie mogły już radom wystarczyć 2 sesje dwutygodniowe w ciągu roku. W grudniu 1830 r. na wniosek rady woj. kaliskiego Komisja RSWiP uchwaliła, by rada ta mogła obradować nieprzerwanie, w komplecie siedmiu członków, dodała przy tym, że „z uwagi na obecne okoliczności uznaje być ze wszech miar stosownem i pożytecznem, aby we wszystkich województwach rady obywatelskie były zgromadzone i dopełnieniem nagłych w tym czasie czynności się zajmowały“⁴².

Sprężystości działania rad służyć miał nadto podział członków rad obywatelskich na trzy komplety obradujące na przemian w siedzibie wojewódzkiej, podczas gdy dwa pozostałe komplety radców „rozjeżdżając się do swoich mieszkań będą miały sposobność wglądania po obwodach w różne czynności urzędników“⁴³.

W przypadku kiedy rada nie stanowiła kompletu, prezes komisji wojewódzkiej upoważniony był z pomocą dwóch lub większej liczby radców obecnych w miejscu urzędowania do załatwiania wszystkich czynności stanowiących atrybucję rad obywatelskich⁴⁴.

³⁹ Rada Najwyższa Narodowa 4 stycznia delegowała:

do woj. lubelskiego	— Sabina Sierawskiego
woj. podlaskiego	— Aleksandra Szymanowskiego
woj. krakowskiego	— Andrzeja Deskura
woj. sandomierskiego	— Śląskiego
woj. augustowskiego	— Henryka Nakwaskiego
woj. płockiego	— Brunona Kicińskiego

Wszyscy otrzymali szczegółowe instrukcje. AGAD, AWCP 1830/31, nr 455.

⁴⁰ 8 lutego 1831 prezesem woj. kaliskiego został mianowany Gabriel Niemojowski, a w woj. płockim — Florian Kobyliński. AGAD, AWCP nr 521. 10 lutego na prezesa woj. lubelskiego, powołano Kajetana Morozewicza, w podlaskim — Jerzego Wysiękierskiego, w sandomierskim — Teofila Januszewicza. AGAD, AWCP 1831, nr 455. W zastępstwie R. Rembielińskiego prezesa Kom. Woj. Mazowieckiego obowiązki objął Kożuchowski. AGAD, AWCP 1830/31, nr 159.

⁴¹ 9 grudnia odwołano komisarzy obwodowych: Lechowicza (obw. siedlecki), Karczewskiego (obw. lubelski) i Borejszę (obw. biański). AWCP 1831, nr 455.

⁴² AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 42.

⁴³ Tamże, k. 55.

⁴⁴ Zebranie się rad obywatelskich w woj. płockim nastęczało poważne trudności ze względu na dużą odległość miasta wojewódzkiego od niektórych obwodów (24 mile do obw. ostrołęckiego), na przeciążenie pracą radców, którzy jedno-

Współpraca między komitetami a komisarzami miała się opierać w koncepcji władz centralnych na wspólnym ustalaniu rozkładu ciężarów publicznych w związku z koniecznością żywienia, zaopatrzenia i rozkwaterowania wojska, na urzędzeniu i dozorowaniu magazynów i lazaretów, nominowaniu dozorców magazynowych oraz urzędzeniu komunikacji. Ramy współpracy zakreślone zarządzeniami władz centralnych były niejednokrotnie przekraczane. Komitety ustanowione przez rady obywatelskie, tak jak i same rady, brały nieraz na siebie funkcje wykonawcze⁴⁵. Potrzeba udziału w różnorodnych pracach wynikających z warunków wojennych przy jednoczesnym braku ścisłego określenia kompetencji poszczególnych władz prowadziła do sporów między nimi. Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji starała się ograniczyć komitety do funkcji doradczych⁴⁶; ograniczając mniej dogodne dla władz wojewódzkich czynności kontrolujące. Komisją woj. lubelskiego dopuszczała radę i wojewódzki komitet obywatelski do wspólnego podziału składek i organizacji wojska, zdecydowanie przeciwstawiając się udzieleniu radom prawa podpisu ekspedycji i odczytywaniu ich w obecności radców⁴⁷. Innymi słowy, władze lokalne nie życzyły sobie nadzoru i „kurateli“ rad obywatelskich. Lubelska komisja wojewódzka traktowała rady i ustanowione komitety obywateli jako „delegowanych ... pomocników władzy konstytucyjnej, mających ją wspierać światłem swoim, a nie jako stróżów urzędników podejrzanych, jakoby zdeklarowanie na ufność rządu nie zasługujących“⁴⁸.

Władze centralne natomiast wymagały od rad kontrolowania administracji lokalnej, bowiem zdarzało się, że rozporządzenia z Warszawy nie były właściwie realizowane bądź z powodu nieudolności jednostek, bądź ze względu na ich złą wolę⁴⁹. Toteż KRŚWiP zwracała się do rad obywatelskich o informacje, „w jaki sposób wykonywane są rozporządzenia i rozkazy rządu wydawane do władz po województwach“⁵⁰.

Spory rad z władzami wojewódzkimi toczyły się przez cały okres powstania. Miały one charakter nie tylko kompetencyjny, ale i merytoryczny. W wielu wypadkach, zwłaszcza dotyczących się rozkładu podatków i liwerunków oraz przyjmowania składek, dochodziło do ostrych starć

częście byli zaangażowani w organizacji gwardii ruchomej i straży bezpieczeństwa oraz na fakt, że wielu z nich znalazło się w szeregach powstańczych. W tej sytuacji rada obywatelska woj. płockiego zwróciła się do KRŚWiP w Warszawie z propozycją zawężenia kompletu rady do trzech członków, a w przedmiotach większej wagi do pięciu członków stanowiących trzecią część wszystkich członków. AGAD, AWCP 1830/31, nr 206.

⁴⁵ W warunkach powstania komitety obywatelskie musiały „nie tylko kontrolować, ale wspólnie [z komisarzem] całodzienną pracę dzielić i wyrabiać z urzędnikami obwodowymi“. AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 93.

⁴⁶ Por. pismo KRŚWiP do komisji wojewódzkich z 30 grudnia 1830, AGAD, AWCP, 1830/31, nr 455.

⁴⁷ Spór pomiędzy Radą obywatelską a Komisją Woj. Lubelskiego zakończyło oświadczenie KRŚWiP, że „delegowani są do zrobienia łącznie z prezesem wszelkich rozkładów liwerunkowych i siły zbrojnej, zaś wszelkie korespondencje z rządem, jako też czynności administracyjne są wyłączną atrybucją zastępcy prezesa“. AGAD, AWCP 1830/31, nr 455.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Okólnik KRŚWiP do rad obywatelskich województw: krakowskiego, sandomierskiego, kaliskiego, płockiego i mazowieckiego z 11 kwietnia 1831. AGAD, AWCP 1830/31, nr 455.

⁵⁰ Tamże. Z raportu Deputacji Rady Obyw. woj. krakowskiego z 3 maja 1831.

znajdujących epilog w Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Policji⁵¹. W wyniku narastających wątpliwości zaszła potrzeba sporządzenia szczegółowej instrukcji dla komitetów⁵². Art. 8 odnośnego projektu przewidywał ograniczenie działalności komitetów do dozoru i czuwania „nad ściśm dopełnieniem wyższych rozkazów i utrzymywaniem porządku we wszystkich gałęziach administracyjnych tyczących się czynności wojennych i policji wewnętrznej”⁵³.

Ostatecznie w sprawie współdziałania władz wypowiedział się minister Gliszczyński podkreślając, że sam „przestrzegać tego [będzie], ażeby atrybucje każdej władzy przez kartę konstytucyjną i statuta organiczne zapewniane, w niczym przekroczone nie były”⁵⁴.

Działanie komitetów napotykało przeszkody ze strony władz lokalnych. W celu koordynacji zarządzeń i ujednolicenia ich realizacji z polecenia Rządu Najwyższego powołała KRSWiP 17 lutego deputację złożoną z radców obywatelskich⁵⁵. Deputacja składała się z sześciu osób działających na przemian w dwóch kompletach. Komitety Obywatelskie przy komisjach wojewódzkich „stały się odtąd niepotrzebnymi”. Zastąpiono je dwoma członkami deputacji rady obywatelskiej. W gestii deputacji znaleźć się miały „wszelkie rozkłady nakazanych przez rząd dostarczeń, uchwalonych przez radę obywatelską, a mianowicie: składek magazynów, dozoru lazaretów, wglądaniem w ich pobory i wydatki, likwidowaniem nadużyć”. Do deputacji należeć także miało czuwanie nad tym, aby składki i ofiary były użyte zgodnie z przeznaczeniem. Wprawdzie deputacja w uchwalanie nowych składek lub zakładanie magazynów — należących do kompetencji rady obywatelskiej — wnikać nie powinna, gdyby jednak okazała się tego potrzeba, powinna zasięgnąć opinii prezesa komisji wojewódzkiej, skłaniając go do zarządzenia zebrania nadzwyczajnego rady obywatelskiej. Deputacja powinna czuwać nad tym, aby nałożone składki wpływały regularnie. Obowiązkiem deputacji było utrzymywanie ścisłego kontaktu z komisją wojewódzką w tym celu, „aby jedностajność ścisła w działaniach panowała i aby wszelkiego uniknąć krzyżowania”⁵⁶. Zadaniem deputacji było także czuwanie nad działalnością i składem komitetów obywatelskich ustanowionych przy komisarzach obwodowych. Deputacja zobowiązana była „do pełnienia przy komisji wojewódzkiej atrybucji radzie obywatelskiej właściwych i do czynienia repartycji wszelkich opłat i składek”⁵⁷.

⁵¹ „W niektórych obwodach żony komisarzy obwodowych odbierają składki na kupno koni i różnych efektów na umundurowanie wojska, na szpitale, lazarety, etc. — w innych kanceliści, w innych znowu różnego rodzaju obywatele, podobnym poborem składek trudnią się, a nigdzie nie ma porządných rachunków, nikt takowych nie zażądał, nikt nie złożył, a przecież są to miliony”. AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, por. także k. 119.

⁵² „Potrzeba instrukcji dla komitetów dlatego teraz tak silnie objawia się, że nieporządek codziennie wzrasta, nieufność wzmagą się, a dobre chęci ustają”. Tamże k. 117.

⁵³ Projekt instrukcji dla komitetów przy komisjach wojewódzkich i komisariach obwodowych ustanowiony. Tamże, k. 117—118.

⁵⁴ AGAD, AWCP 1830/31, nr 206.

⁵⁵ AGAD, AWCP 1830/31, nr 477b.

⁵⁶ Tekst instrukcji dla deputacji rady obywatelskiej woj. krakowskiego, AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 69—70.

⁵⁷ Tamże.

III

W praktyce działalność rad obywatelskich rozwijała się w następujących kierunkach:

1. Organizacja siły zbrojnej i zabezpieczenie środków materialnych dla armii.
2. Kontrola i współpraca z administracją lokalną.
3. Obrona interesów politycznych i gospodarczych ziemiaństwa.

Udział rad obywatelskich w przygotowaniu powstania, w organizacji sił zbrojnych i zaplecza gospodarczego był znaczny. W początkowym okresie rady oraz komitety obywatelskie brały wydatny udział w rozpiśywaniu składek przeznaczonych na formowanie oddziałów zbrojnych. Im też naczelne władze powierzyły zaopatrywanie magazynów, organizację transportu, dostawy wojskowe oraz rozdawanie zapomóg włościanom na zasiewy i zasiłki na wyżywienie⁵⁸. Zakres działania zależał od położenia i potrzeb poszczególnych województw. Podstawowym zadaniem była organizacja „powstań wojewódzkich”. Dla zapewnienia wykwalifikowanej kadry oficerów powołano pod broń oficerów dymisjonowanych⁵⁹. Rady obywatelskie współdziałały nadto przy organizowaniu 80 batalionów gwardii ruchomej, która miała stanowić siłę pomocniczą dla wojska regularnego⁶⁰. Komitety obywatelskie czuwały nad właściwym wykonaniem przepisów dotyczących formowania pułków i oddziałów jazdy⁶¹ i piechoty oraz nad zaciągami ochotników⁶². W gestii komitetów, a później deputacji obywatelskich znajdowało się również zapewnienie opieki żonom i dzieciom powołanych do wojska⁶³.

Kontrola wykonywania zarządzeń powstańczych na prowincji była niezbędna. Lokalne władze administracyjne dopuszczały się wielu nadużyć. Rady wielokrotnie stawały w obronie pokrzywdzonych osad i gmin żądając równomiernego i sprawiedliwego podziału obciążeń. Już w styczniu 1831 r. komitet obywatelski obwodu rawskiego donosił władzom nadrzędnym o wykroczeniach, jakich dopuszczają się władze miejscowe w wyborze ludzi do wojska, a mianowicie „zasłaniają po domach i dworcach obywatelskich najzdatniejszych do wojska i najsilniejszych ludzi pod różnymi tytułami i starają się onychże uwalniać lub zastępować podeszłego wieku ludźmi, częstokroć gospodarstwa i liczne familie mających, a nawet należących do spisu za zdatnych uznanych z listy powymazywali“⁶⁴.

Nadużycia w tym zakresie musiały być dość powszechne, skoro rada obywatelska woj. sandomierskiego także dopatrywała się podobnych wykroczeń. W Sandomierskiem dochodziło do tego, że z niektórych gmin odstawiano do wojska większą liczbę popisowych, niż to przewidywał kontyngent⁶⁵, a to dlatego, aby oszczędzić inne gminy. Możliwość prze-

⁵⁸ AGAD, AWCP 1830/31 nr 477b.

⁵⁹ Rozporządzenie Rządu Tymczasowego z 4 grudnia 1830.

⁶⁰ Rozporządzenie Rządu Tymczasowego z 6 grudnia 1830.

⁶¹ Rozporządzenie Rządu Tymczasowego z 11 grudnia 1830 oraz rozporządzenie Rady Najwyższej Narodowej z 3 stycznia 1831.

⁶² Rozporządzenie Rządu Tymczasowego z 8 grudnia 1830.

⁶³ Rozporządzenie Rządu Tymczasowego z 11 grudnia 1830.

⁶⁴ WAP Ł, Magistrat m. Tomaszowa, nr 767.

⁶⁵ AGAD, AWCP 1830/31, nr 461.

ciwdziałania podobnym nadużyciom sprowadzała się jednak do protektów. Same rady nie angażowały się w karaniu winnych.

W dziedzinie skarbowej sprawa wyglądała również źle. Poza obciążeniami narzuconymi przez władze centralne rady obywatelskie nakładały składki, które często przekraczały możliwości płatnicze podupadłych „kontrybuentów”. Już w początkowych miesiącach powstania nadmiar składek powodował oburzenie ludności. Rada obywatelska sandomierska sygnalizowała KRSWiP, iż „samowładność” w ściąganiu składek może być w skutkach „zatrważająca”⁶⁶. Podobne doniesienia składała również rada kaliska występując w obronie ludności przeciążonej obowiązkami kwaterunkowymi⁶⁷. W odpowiedzi na raporty rad KRSWiP zabroniła ustanawiania jakichkolwiek nowych składek bez jej zgody oraz określiła ogólne zasady pobierania składek i podatków⁶⁸. Propozycja rady kaliskiej z 7 lutego (powtórzona 30 kwietnia) o ustalenie sprawiedliwej zasady, „gdy podatki na kominy nałożone zostaną”⁶⁹, została rozszerzona w instrukcji KRSWiP. 21 czerwca Rada Najwyższa Narodowa podjęła decyzję „względem zmiany zasad do rozpisywania na kontrybuentów wszelkich składek”⁷⁰. Opierając się na tym zarządzeniu Minister Spraw Wewnętrznych zalecił rozkładanie podatków na każdy dom w mieście proporcjonalnie do przychodów, a bez względu na ilość kominów. Podatki na wsi miały być nakładane również w zależności od ilości posiadanych gruntów. Ściąganie podatków miało odbywać się kolegialnie. Wójt, sołtys oraz pleban byli odpowiedzialni za właściwą repartycję.

Zarządzenie to mogło ukrócić praktyki władz lokalnych, lecz wydane je zbyt późno, aby zapobiec szerzącej się już dezorganizacji i nadużyciom. Wzrastające wzburzenie włościan znajdujące wyraz w porzucaniu pańszczyzny i wypasaniu bydła na pastwiskach dworskich niepokoiło radców obywatelskich. Najwidoczniej obawa przed rozruchami na wsi występowała w województwie sandomierskim. Rada sandomierska już w początku grudnia 1830 r. wystąpiła z wnioskiem o uściślenie pewnych niedokładności w przepisach określających kary za zagarnięcie ziemi dworskiej oraz wypas bydła na „cudzym gruncie”⁷¹. Rady żądały także obostrzenia przepisów zakazujących włościanom opuszczania gospodarstw oraz rozciągnięcia kar na tych, którzy przyjmują do pracy chłopów przychodzących bez świadectw przesiedleńczych⁷². W obawie przed wzburzeniem ludności rady obywatelskie wysunęły projekt pomocy dla wsi, która dotkliwie odczuwała brak żywności i zboża na zasiewy⁷³. Zaniepokojona raportami o katastrofalnej sytuacji włościan KRSWiP z uwagi na zwiększoną konsumpcję krajową⁷⁴, klęski wojenne, zajęcie

⁶⁶ AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 28.

⁶⁷ Tamże, k. 27b.

⁶⁸ AGAD, AWCP 1830/31, nr 527, k. 7.

⁶⁹ AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 88 i 121.

⁷⁰ Tamże, k. 120.

⁷¹ Tamże, k. 28.

⁷² Tamże.

⁷³ Włościanie w obwodzie wieluńskim i piotrkowskim na skutek nieurodzaju i okoliczności wojennych utracili wszystkie posiadane zapasy. Wielu z nich nie miało, żadnych możliwości przetrwania do nowych zbiorów. W podobnej sytuacji znajdowało się chłopstwo w województwie sandomierskim, lubelskim, krakowskim i mazowieckim. AGAD, AWCP 1830/31, nr 516, k. 1 oraz nr 518.

⁷⁴ *Diariusz* t. III, s. 5.

poważnej części terytorium przez wojska najezdnicze zwróciła się do Rządu Narodowego 21 marca 1831 o wstrzymanie wywozu pszenicy za granicę⁷⁵. W kwietniu 1831 r. izby sejmowe podjęły decyzję udzielenia zasiłków włościanom w wysokości 500 600 złp. na żywność i zakup zboża⁷⁶. Z przyznanego kredytu przeznaczono dla włościan województwa krakowskiego 160 000 złp., tyleż mieli otrzymać włościanie w woj. sandomierskim. Pozostałe trzy lewobrzeżne województwa otrzymały po 60 000 złp.⁷⁷ Właściwy rozdział zasiłków władze centralne pozostawiły radom⁷⁸. Sposób i zasady rozdziału funduszu zostały określone instrukcją izb sejmowych⁷⁹. Instrukcja ta zalecała udzielanie zasiłku tylko najbardziej potrzebującym. Zasiłek miał charakter pożyczki zwrotnej. Pożyczki udzielano chłopom bez naruszenia stanu posiadania właścicieli ziemskich. Zboże przeznaczone na zasiłek zostało zakupione od szlachty za kwity realizowane przez kasy wojewódzkie. Opłata za dostarczone zboże na zasiewy równała się cenom wolnorynkowym. Sprawy te rady wojewódzkie otoczyły szczególną troską.

Rady wojewódzkie czuwały również nad zabezpieczeniem właściwego funkcjonowania poczty⁸⁰, komór celnych oraz komunikacji wewnętrznej. Szczególnie w Kaliskiem przeciwdziałanie kontrabandzie granicznej było zadaniem pierwszorzędnej wagi. W tym celu rada kaliska przedłożyła KRSWiP projekt wyboru obywateli znanych z gorliwości i prawości, którzy by przestrzegali prawidłowego funkcjonowania granicznych straży celnych i leśnych⁸¹. Projekt niniejszy, przesłany Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu, został zrealizowany. Okólnik skierowany do komisji wojewódzkich 3 stycznia 1831 zobowiązywał lokalne władze wykonawcze, aby w porozumieniu z komitetami obywatelskimi ustanowiły dla komór granicznych pierwszego i drugiego rzędu nadzór obywatelski. Właściciele dóbr ziemskich położonych nad granicą byli zobowiązani do pilnowania „całości dochodów skarbowych“ przez zapobieganie defraudacjom i kontrabandzie⁸².

Rady i komitety obywatelskie organizowały akcję składania ofiar dobrowolnych⁸³, materiałów opatrunkowych, składek oraz żywności⁸⁴.

⁷⁵ Dyktator rozporządzeniem z 25 grudnia 1830 zakazał wywozu zboża z kraju. Rady obywatelskie zainteresowane w eksporcie zboża — głównie ziemiaństwo sandomierskie i kaliskie — wystąpiły z projektem uchylecia zakazu. Rada Najwyższa Narodowa 21 stycznia 1831 uchyliła zakaz dla województwa krakowskiego i augustowskiego, 28 stycznia 1831 dla województwa kaliskiego, a 5 lutego 1831 Rząd Tymczasowy zezwolił województwu płockiemu na eksport pszenicy. *Diariusz* t. III, s. 5.

⁷⁶ Tamże, s. 10.

⁷⁷ Na żądanie rady mazowieckiej KRSWiP podwyższała sumę zasiłku z 60 000 złp. na 120 000 złp. AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 101.

⁷⁸ *Diariusz* t. II, s. 69, 73, 80.

⁷⁹ *Diariusz* t. III, s. 10—12.

⁸⁰ AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 16. Działalność poczty zamojskiej, lubelskiej i hrubieszowskiej została zabezpieczona utworzeniem przy nich dwuosobowych komitetów.

⁸¹ AGAD, AWCP 1830/31, nr 461, k. 36.

⁸² Tamże, k. 60.

⁸³ Por. odezwę rady lubelskiej wzywającą do składania obrączek ślubnych na potrzeby powstania. I. Prądzyński, *Pamiętniki* t. VI, wyd. B. Gembarzewski, Kraków 1909, s. 279. Por. AGAD, AWCP 1830/31, nr 81, Dz. Urz. woj. kaliskiego nr 49, dod. 3 z 8 grudnia 1830 oraz Dz. Urz. woj. kaliskiego nr 51 z 21 grudnia 1830.

⁸⁴ WAP Ł., Magistrat m. Łodzi, nr 73.

Działalność wojewódzkich rad obywatelskich w powstaniu miała charakter zaściankowy i konserwatywny. W centrum zainteresowania rad znajdowały się sprawy dotyczące się niemal wyłącznie podległych im obwodów czy województw, przy czym troska o własne szlacheckie interesy przesłaniała im często sprawę samego powstania. W pierwszym okresie zapału powstańczego rola rad obywatelskich, szczególnie kaliskiej, płockiej i mazowieckiej, była dość znaczna. W miarę jednak dokonywanych zmian w administracji, której funkcje rady wielokrotnie spełniały, na skutek zmniejszonych wymagań natury gospodarczo-wojskowej znaczenie rad wydatnie się obniżyło. Niektóre z nich przestały działać wkrótce po wkroczeniu wojsk nieprzyjacielskich. W takiej sytuacji znalazła się rada lubelska. W miarę przesuwania się linii frontu na zachód konieczność organizowania nowych formacji wojskowych oraz zakładanie magazynów żywności wpłynęły na aktywizację rad w województwach zachodnich. Szybko posuwające się oddziały nieprzyjacielskie, klęski wojenne oraz wydarzenia sierpniowe w Warszawie zaniepokoiły członków rad. Wielu radców usunęło się od prac publicznych.

W województwie płockim ogromne trudności przedstawiało zebranie radców na posiedzenie rady. Wielu z nich w popłochu opuściło swoje domy, inni zaszyli się w ciszy swoich wiejskich domostw. Nawet najbardziej patriotycznie nastawieni członkowie rady kaliskiej w końcu lipca odmówili udziału w pracach rady, opuszczając Kalisz. Praktycznie w końcowym okresie powstania rady samorzutnie zakończyły swoją działalność. Likwidacją ostatnich spraw powstańczych zajęły się administracyjne władze wykonawcze.

Алина Барщевска

ИЗ ИСТОРИИ ГРАЖДАНСКИХ СОВЕТОВ В КОРОЛЕВСТВЕ ПОЛЬСКОМ В ПЕРИОД НОЯБРЬСКОГО ВОССТАНИЯ 1830—1831 ГГ.

Используя материалы отчетов и протоколов гражданских (земских) советов (Главный Архив Древних Актов в Варшаве, архивы в Лодзи, Люблине и ин.) а также материалы из Дневника Законов Королевства Польского и сеймовых дневников автор пытается представить историю воеводских гражданских советов в 1830—1831 годах.

Организация гражданских советов была предусмотрена конституцией Королевства Польского 1815 г., дополненной в этом отношении царско-королевским декретом от 1816 г. и постановлением наместника от 1818 г. Членов Совета избирали сеймики (по 2) и волостные собрания (по 1). Советам предназначалось избирать судей нижних инстанций, вести гражданские (земские), дворянские и волостные книги, предохранять от чиновничьих злоупотреблений, они могли также представлять свои предложения касающиеся развития промышленности, земледелия, торговли просвещения и тп. Собираться они должны были два раза в год на сессии продолжающейся не более двух недель.

В практике гражданские советы в Королевстве Польском не играли существенной роли, а их компетенции постоянно ограничивались центральными властями. Эти советы были восстановлены в период ноябрьского восстания как органы дворянского самоуправления располагавшие значительными возможностями воздействия на положение в стране. Компетенции советов были значительно расширены; кроме защиты экономических и политических интересов дворянства, деятельность советов охватывала организацию вооруженных сил и обеспечение материальных ресурсов для армии, контроль и сотрудничество с местной администрацией, надзор над приказами, почтой, внутренними средствами сообщения, таможнями. В связи с этим расширением круга деятельности советов власти разрешали гражданским советам заседать непрерывно в составе 7 членов. Для контроля и сотрудничества с административными властями советами были созданы гражданские комитеты (3—5 членов), позднее заменимые 2 личными депутациями.

Деятельность гражданских советов, первоначально слабая, значительно усилилась после решения сейма о низложении Романовых, со временем однако, в виду политических и военных неудач восстания, начала снова ослабевать. К исходу восстания советы в практике самопроизвольно завершили свою деятельность. Деятельность советов сохранила в период восстания свой исключительно частный характер, а их политика была консервативна.

Alina Barszczewska

LES CONSEILS DE PALATINATS DANS LE ROYAUME DE POLOGNE À L'ÉPOQUE DE L'INSURRECTION DE NOVEMBRE (1830—1831)

L'article est basé sur les rapports et les protocoles des conseils de palatinats, sur le Journal Officiel du Royaume de Pologne, les journaux officiels des palatinats et les protocoles de la Diète.

L'organisation des conseils de palatinats était prévue par la constitution de 1815, complétée sur ce point par un décret royal de 1816 et par un arrêté du lieutenant du Royaume de 1818. Les membres du conseil étaient élus par les diétines, (à raison de deux par district, ainsi que par les assemblées communales à raison d'un membre par arrondissement). Les conseils avaient le droit d'élire les juges de paix, présenter les listes de candidats pour les fonctions administratives, tenir les registres des citoyens (ceux de la noblesse et ceux du peuple), obvier aux abus des fonctionnaires; ils pouvaient aussi présenter leur propositions pour le développement de l'industrie, de l'agriculture, du commerce, de l'instruction etc. Ils devaient se réunir deux fois par an, pour une session de 15 jours au maximum.

En pratique jusqu'en 1830 ces conseils ne jouèrent pas un rôle important: leurs compétences étaient systématiquement limitées par le pouvoir central. Ce ne fut qu'après l'insurrection du 29 novembre, qu'ils reprirent de l'activité, en tant qu'organismes autonomes de la grande propriété foncière, doués de larges possibilités d'action. Leurs compétences furent remarquablement élargies. Outre la défense des intérêts économiques et politiques de la noblesse, leur activité concernait l'organisation des forces armées et les fournitures à l'armée, le contrôle et la

collaboration avec l'administration locale, la surveillance sur les rentrées des impôts, sur la poste, sur les communications intérieures, sur la douane. À la suite de cet élargissement de leur sphère d'action, le gouvernement permit aux conseils de palatinats de siéger en permanence dans un comité restreint à sept membres. Pour le contrôle et la collaboration avec les autorités les conseils déléguèrent leurs pouvoirs à des „comités civiques” de 3 à 5 membres, remplacés à leur tour par des députations des deux personnes.

Faible d'abord, l'activité des conseils de palatinats se renforça après l'acte du détronement du tsar, en janvier 1831. Avec le temps, à la suite des déboires politiques et militaires de l'insurrection, cette activité vint de nouveau à s'affaiblir. Dans la période finale de l'insurrection, les conseils cessèrent d'eux — mêmes de se rassembler. Leur activité avait d'ailleurs gardé tout le temps un caractère purement local; et leur politique n'avait jamais cessé d'être conservatrice.